

ZUBÁNIC LÁSZLÓ

A BEREGI, UNGI ÉS MÁRAMAROSI VÁRAK SZEREPE A II. RÁKÓCZI FERENC VEZETTE SZABADSÁGHARCBAN

A mai Kárpátalja területét képező négy történelmi vármegye – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – a XIII–XVI. századi történelmében befolyásolták azok, a többségükben királyi, illetve főúri tulajdonú várak, amelyek az ország északkeleti határait védték. Ezek az erősségek, amellyel együtt a védelmi funkciókat látták el, egyben a kultúra bölcsői is voltak. Példa erre Munkács, a Hunyadiak sásfészké, ahol Göröcsöni Ambrus diák, korábban Homonnai Drugeth Gáspár lantosa, majd később Munkács várának gondnoka „tollából” látott napvilágot a „Históriás ének a felséges Mátyás királynak a nagyságos Hunyadi János fiának jeles viselt dolgairól, életiről, vitézségiről, végre az ő e világból való kimúlásáról”¹ című költemény. Vagy a szomszédos Nyaláb vára, ahol Perényiné Gáborné Frangepán Katalin megbízásából ültette át magyar nyelvre Szent Pál leveleit Komjáthi Benedek².

A XVI. század, amely tanúja volt az erdélyi fejedelemség megszületésének és felemelkedésének, egyet jelentett a felvidéki kisebb várak pusztulásával. Először a rablólovagok fészkevé vált Kovászót érte utol a végzete. 1564-ben Schwendi Lázár császári főgenerális erdélyi hadjárata során Munkács környékét is megtisztította, s ennek során a kovászói várat is hatalmába kerítette és leromboltatta³. A homonnai Drugeth család ősi várát, Nevickét⁴ felvidéki hadjárata során maga I. Rákóczi György vette ostrom alá, majd leromboltatta. A Perényiek által birtokolt Nyalábvárat 1672-ben érte utol a végzete⁵, amikor az uralkodó megelégedve azok panaszait, elrendelte a vár lerombolását.

A Rákóczi-szabadságharc kezdetére maguk az erősségek is elveszítették korábbi jelentőségüket. Ebben alapvető fontosságúak voltak a XVII. század második felében újabb hadügyi változások. A harmincéves háborúhoz képest folyamatosan növekedett a háborús eseményekben mozgósított haderő száma, ezzel párhuzamosan pedig a hadsereg költségei is. A kisméretű várak gazdasági, és

katonai értelemben is haszontalanná váltak, mert fenntartásuk, és a benne állomásoztatott személyzet ellátása nagyobb erőforrásokat vont el a hadseregtől, mint amekkora előnyt egy ilyen kisméretű vár megtartása biztosított. Ezek a várak ugyanis érdemben nem voltak képesek befolyásolni egy tömeghadsereg mozgását, az ott foglalkoztatott tüzérek pedig a hadseregből hiányoztak.

A karlócai béke után teljesen megváltozott az ország védelmi struktúrája, a korábbi végvárak elvesztették funkcióikat, mi több a legtöbb esetben a rendi ellenállás gócpontjaivá váltak. Éppen ezért próbálták meg a térség főurait a bécsi udvarba csábítani. A vizsgált térségben a fennmaradó várak közül Ungvár Bercsényi Miklós, Munkács és Szentmiklós II. Rákóczi Ferenc tulajdonát képezte. Egyedül a máramarosi Huszt képezett kivételt, amely erre az időre az erdélyi fejedelemség tulajdonából magyar királyi kincstári igazgatásba ment át. Az ugyancsak Máramaros megyében fekvő Dolha várkastélya azért kerülhetett el a pusztulást, mert teljesen kívül feküdt az országos közlekedési hálózaton.

Mivel Munkács és Ungvár Rákóczi-korabeli történetét már többen is feldolgozták, figyelmemet Huszt várára és környezetére gyakorolt hatásaira koncentráltam.

I. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem 1692. április 15-én szenderült jobblétre, miután tapasztalnia kellett, hogy országát a császári haderő teljesen megszállta. Utóda fia, II Apaffy Mihály lett utódja. Máramaros főispánjává a bécsi udvar Bethlen Miklóst nevezte ki, akit 1692. május 29-én be is iktattak hivatalába. Ekkor a várban német zsoldosok tanyáztak, akik sem az öt koronaváros, sem a többi lakosság jogait nem respektálták. Maga a vár, amelyet Behtlen István kormányzó, majd pedig a Rhédeyek nagy gonddal csinosítottak elpusztult. 1664-es felvidéki útja során Evlia Cselebi török utazó még így írta le a várat: *„Huszt vára. Építője Ján Ezder nevű király volt. Az erdélyi királyok alá tartozik, de mivel Felső-Magyarország földjén van, egy ideig Felső-Magyarország fejedelmének Kurusz Palatínusnak birtokában volt. Azután Erdély uralkodója, Bethlen Gábor király Szulejmán khán engedélyével ezt a várat Kurusz Madsartól elvette s az oszmán erővel oly erős várrá tette, hogy a ki éjnek idején meglátja, az ajka is remeg. Jelenleg németek vannak benne, őrei, fegyveresei mind németek, de Zo-lomi-oglanak3 birtoka. Vára a Haszán-hegy tövében fekszik, falai erős tömések s Iszkender erődítményéhez hasonló erős vár; bástyájának magassága az égboltig ér. Külvárosának házai a vár nyugati oldalára néznek s egyik a másik fölött van. Palotáinak teteje színes cseréppel van fedve, a templomok tetejét ón fedi s a kereszték tiszta arannyal vannak bevonva úgy, hogy az ember szemei elbámulnak rajtuk. A szállóknek, kerteknek vége nincs. Vize és levegője kellemes”*⁶.

Sajnos 1692-ben az erre látogatónak siralmas látványban volt része: 1692-ben a felsővárban a puszkapor felrobbant és a levegőbe röpítette az épületeket,

ezáltal a vár jó része lakhatatlanná lett. Lipót király Eisner Godfréd Ferenc báró commendáns kérésére utasítást adott a vármegyének a vár kijavítására. 1699. február 9-én kelt rendeletében a király hangsúlyozza a huszti vár fontosságát, hiszen Moldvából, Lengyelországból és Erdélyből az országutak alatta vezetnek el, nem szabad tehát elhanyagolni. Felszólította a vármegyét, különösen az öt koronavárost, hogy a szükséges gerendákat a karókerítések számára szállítsák a várba s adjanak munkásokat. A rendelet alapján az alsóvárat úgy ahogy rendbe hozták, de a felső részét nem építették fel.

Mínthogy Apaffy ügyis ritkán tudta megkapni jövedelmét máramarosi uradalmait megvételre ajánlotta a kincstárnak. Lipót meg is vette azokat 175.000 rénes forintért, a vételről értesítette Bethlen Miklóst, hogy az átadásnál jelenjék meg. A kincstárt Kleinburg báró képviselte. 1701 októberében a huszti várat s a sóbányákat átírták a kincstár nevére. Két év múlva Kleinburg báró a huszti uradalmat megvételre felajánlotta az időközben grófi rangra emelt Bethlen Miklósnak. A vételár egy részét (8.000 forintot) a máramarosiak szedték össze.

Lipót Máramaros népét 1701. novemberében azzal biztatja, hogy aki Rákóczit élve elfogja, annak 10.000, aki halva kézre keríti, annak 6.000 rénes forintot ad. Rákóczival egy hírnök június 12-én Drohobiczon tudatta a szomorú hírt, hogy *„azon vezérek és örök nélküli fegyveres népség borba és álomba merülten Károlyi által Máramarosba Dolhánál szétveretett és zászlóit is elvesztette, s hogy az ideamoda futók a szomszéd begyekbe menekülve további parancsát várják.”*⁷⁷

Rákóczi táborába csak a szegényebb nemesek kezdtek szállni, azok is csak akkor, miután az Tiszabecsnél, Kállónál stb. sikereket ért el. Máramaros meghódítására Ilosvay Bálint és Imre érkezett Majos Jánossal augusztus elején. Ilosvay Imre álruhában belopózott a huszti várba és ígéretekkel Rákóczi pártjára vonta a várórséget. Nem ment az ügy nehezen, mert Eythner báró parancsnok évek óta nem fizette ki a zsoldot. Augusztus 17-én lőtték agyon saját katonái Eythnert és Huszt várát átadták Ilosvay Bálintnak és Majos Jánosnak. Huszt megvétele után behódol Rákóczinak Máramaros nemessége is, s ezzel a gazdag sóbányák is Rákóczi tulajdonába mentek át.

Máramarosból kerültek ki Fodor János és Debreczeny István Técsőről, budfalvi Bujdosó Mihály zászlótartó, alsóapsai Papp György strázsa-mester, Szány Márton, Bányai Ferenc Szigetről, Lengyel Mihály és Birtok Demeter Szarvaszóról, Bod Gáspár Szigetről, Visky István Viskről, Bánky Mihály Técsőről, Técsi András, Kaszab András, Nagy Mihály Técsőről és 4000 gyalogos, 800 lovas.

Érdekes, hogy Szentiványi Sándor vezetése alatt 400 lovas tatár is harcolt Rákóczi seregeiben. Rákóczi a huszti főkapitányságra Dolhay Györgyöt emelte, 1705 júniusában pedig Máramaros főkapitányává tette Barclay Mihályt és Vay Mihályt pedig helytartóul helyezte mellé. Huszt várának alkaptánya técsi Mó-

ricz István, Máramaros kamaraispánja Majos Ferenc, az aknák és kincstári birto-
kok főinspektora pedig Buday Zsigmond lett. Buday 1704. március 7-én kelt
leltára szerint a huszti vár bástyáit nagyon megrongálta az idő úgy, hogy
„*ledüllöngőzésüktől*” lehetett folyton tartani, a felső vár meg teljesen hasznavehe-
tetlen volt már, mert ennek tatarozását a kuruc harcok miatt be nem fejezhették.

A fő és vicekapitányok fizetése egyforma volt, de míg azt az előbbi az
erdélyi kormányzékától, az utóbbi a huszti uradalomtól húzta, mégpedig 400
forintot, természetben 300 köböl bort, 10 köböl ecetet, 100–100 köböl búzát
és zabot, 6 vágómarhát, 12 kövér disznót, 30 berbécsot, 100–100 bárányt és
tyúkot, 25 ludat, 2 köböl borsót, 6 köböl köleskását, 2–2 köböl aszaltszilvát és
vaját, 1 köböl mézet, 2 köböl lenmagot, 1–1 köböl kendermagot, 500 fej ká-
posztát és 12 szekér szénát.

A várórség: „*hun 100, hun 130*” emberből állt, „*kiknek egy hadnagyoknál
soha több nem volt, kinek fizetése havonként 8 magyar forint, a hajdúknak 3
magyar forint*” volt. Élelmet nem kaptak már Buday idejében. A hajdúk felesé-
geinek is dolgozni kellett.

Úgy tűnik, hogy Rákóczi azért cserélgette folyton az őrséget, miért azok
elégedetlenek voltak. A vár rabjainak jobb dolguk volt koszt dolgában, mint
az öröknek; ezek 2 font húst és ugyanannyi kenyert kaptak naponta.

1706. január 6-án Vay Ádám leltárt készített a vár felszereléseiről, amit a
lőszerszámok közül 3 öreg ágyú, 8 tarack, 1 négycsövű seregbontó képezett.
Ugyanezen, év április 4-én Pap Mihály vicekapitány által végzett leltár szerint
„*seholy a várban jó csatorna nincs, esős időben a víz a kőfalakat mossa, a
bolthajtások burkolata kezd lefelé hullani.*”

A fejedelem Huszton salétromgyárat létesített 3 üsttel (havonta 3–4 mázsa
kapacitással), illetve kordoványgyárat is működtetett. Chilkó Christián erdélyi
számvevőnek ezzel kapcsolatban meghagyták, hogy mindenütt szorgalmato-
san vigyáztasson, hogy a kecskebőröket Máramarosból el ne szállítsák, mert
azokra „*karmazsin csinálás kedvéért*” szükség van Huszton. A máramarosi
sóbányák nagymértékben járultak hozzá a fejedelmi kincstár megtöltéséhez.
Sőt eleget, pénzt viszont keveset kapott Rákóczi. Valószínűleg ez lehetett az
oka, hogy a fejedelem nem erősítette meg az öt koronaváros kiváltságait 1707-
ben, illetve 1710-ben elutasította azon kérésüket is, hogy a huszti várnak ne
adózzanak. A kuruc hajdúk sok zavart okoztak, pl. 1701 márciusában Almásy
Márton alkapitány emberei Remetéről Szojka László három „jó marháját”
elhajtották, Técsőn leölték, többi marhát a faluból elhajtották, Técsőn egy
Szigeti Józsa nevű nemes embert megverték, fegyverét, lovát elszedték.

A fejedelem a hozzá panasszal fordulókat Buday István főstrazsamesterhez
és generálishoz utasította, s csodálkozásának adott hangot, hogy „*az ilyenek-*

ben a megye maga autoritását nem tuelálja” (védi), parancsot adott, hogy az élelem adásában szófogadatlan parasztságot büntessék meg.

Néhány nap múlva újra rendeletet kapott Máramaros Rákóczitól, hogy „*az eloszlott széjjel lézengő és mulatozó csavargó és lappangó hadainkat minden kedvezés nélkül hadaink közé táborunkba visszaiűze és kergesse, minden város és falu határán akasztófát emeltesen, hogy elszánt indignációnk (méltatlankodásunk) és büntetésünk nem csak az olyan lézengő, lappangó hadaink iránt, hanem az oly helyek bírái ellen is ott hol aféle csavargók hadaink közül találtnak és az iránt való parancsolatunkat nem effektuálták, minden kegyelem, s kedvezés nélkül a végre kibocsátandó hadi tiszteink, s hadaink által mehessen véghez*”.

A következő év elején a fejedelem felhatalmazást adott Máramaros alispánjának, hogy „*mindenkit felakasztasson, aki csak megakadályozza a szökevényekre vonatkozó rendelkezéseinek foganatosítását.*”

A fejedelem neheztelt a megyei előljárásságra azért a 600 emberért is, akiket felszólítására a szatmári sáncba küldtek, mert „*fegyvertelen és nagyobb részént hadakozásra alkalmatlan és teljességgel inhabilis*” emberek. 1704. május 19-én elrendelte, hogy „*Parancsolatunk publikálásától fogva tíz nap alatt köteles az egész vármegye minden késedelem nélkül Szatmárra menni és fegyvertelen hadait felváltani*”.

Augusztus 7-én kelt levele már szívesebb: megerősítette a máramarosiakat az I. Rákóczy Györgytől nyert kiváltságukban, hogy t. i. csak 150 gyalogost és 50 lovast kell kiállítaniuk, de a lengyelországi határszélekre való vigyázást kötelességükké teszi (továbbra is).

Ugyanazon év szeptemberében Rákóczi exekutort küld a máramarosiakra, Orosz György főkomisszáriust, hogy zabot adhassanak gabona helyett.

1706. március 18-án az erdélyi rendek itt kötöttek szövetséget a magyarországiakkal, hogy Ausztriával külön békére nem lépnek és Rákóczit a magyarok is elismerik Erdély fejedelmének. A huszti gyűlésen részt vett gróf Pekry Lőrinc, az erdélyi fővezér is, akinek elveszett erdélyi birtokaiért máramarosiakat adott a fejedelem, illetve (bereg)szentmiklósi kastélyát a generális családjának rendelkezésére bocsátotta. Petróczi Kata Szidónia Husztról hamarosan Beregszentmiklósi kastélyba költözött, ahol hamarosan el is halálozott.

1708. februárjában a huszti várban hunyt el Dolhay György Máramaros főkapitánya, felesége csebi Pogány Krisztina a huszti református templomban temettette el. A későbbiekben itt nyert végső nyugalmat a velük rokonságban lévő Pekry főgenerális és felesége is⁸.

A főispáni helytartó Vay Ádám udvari főkapitány, Huszt főkapitánya pedig Móricz István lett, akinek indítványára II. Rákóczi Ferenc 1708. májusában megparancsolta Kismariai Albert prefektusnak a huszti vár kijavítását.

Huszt városa több alkalommal volt országgyűlés helyszíné, így 1709-ben is. 1711-ben a fejedelem a lengyelországi Sztribből helyettesét, Károlyi Sándort azzal bízta meg, hogy a rendek gróf Pálffy békefeltételeit Huszton összeülve vitassák meg. A fejedelem nem tudott személyesen részt venni a rendi gyűlésen, amelyet Károlyi végül is Szatmárba tett át, ahol április 20-án a rendek elfogadták a békefeltételeket. S bár Szatmáron megkötötték a békét, Móricz István főkapitány, amíg a császári parancsnoktól az általa kért szabadságlevelet meg nem kapta, a várat fenntartotta. Báró Acton császári főkapitány 1711. május 12-én vonult be Huszt várába.

Mint említettem, a máramaros vármegyei Dolha vára a kisebb erősségek körébe tartozott, építését Dolhay Ambrus kezdte meg Mátyás király uralkodásának második felében. Az 1700-as évek elején a család feje (V.) Dolhay György⁹ volt. Dolhay bizalmas híve volt Thököly Imrének, a „kuruc királynak” (*aki egyben máramarosi főispán és a huszti uradalom birtokosa volt anyai ági Bethlen-Rhédey rokonság révén*). 1703–1705 között mint huszti főkapitány tevékenykedett volt. Birtokán, Dolhán került sor 1703. június 8-án az Esze Tamás vezette kuruc felkelők és a Károlyi Sándor szatmári, illetve Csáky István beregi főispánok vezette nemesi seregek. A csata után Dolhay György szedette össze és temettette el az elesett kurucokat.

A *beregszentmiklósi* Telegdy-Rákóczi kastély egyik a kevés épen maradt várkastélyoknak. Milyen körülmények fogadhatták az ide érkezőket? Az kastély első ismert urbáriuma 1648-ban készült Nyári Krisztina örökösei számára, ebben boltozott pincéit, palotáját, élésházát említik. Az 1673-as összeírás részletesen tájékoztat a kastély beosztásáról és berendezéséről: a földszint boltozott helyiségei közt *Öreg Palotát, Sáfárházat*, tömlöcöt találunk, az emeleten pedig a gerendamennyezetes *Nagyságok házát, Frayczimerek házát, Ebédlő Palotát*. A közlekedést *kő Grádics* és mindkét szinten kőboltozatos *Ambitus* biztosítja. *Felvonó Kapuja* előtt orsós-karfás *Filegoria* húzódik zsindeletető alatt¹⁰.

II. Rákóczi Ferenc is többször tartózkodott a kastélyban, gyakran vadászott a környéken. 1709. február 7-én itt fogadta Sieniawski lengyel koronahetman feleségét, aki lengyelországi bűjdosása idején otthont adott számára brezáni várában. A lengyel vendégek megérkezése előtt a fejedelem „*a házakat drága kárpitokkal és ezüstös mobiliákkal*” felkészítette. „*Amint a sok lengyelek előre jövé, midőn maga a fejedelmi asszony közelgett volna, a hintóból ő felsége kiszállott és annak szánjához menvén szerencsés elérékezését apprecálta; annak utána pedig szánba együtt beülvén, szentmiklósi kastélyában sok lengyel urakkal és Maron nevű francia tiszttel bevitte és fejedelmi módon accomodáltatta, úgy, hogy a közlengyelek is a hegyaljai bornak iván és megrészegedvén, magok között is vagdalkoztak*”¹¹ – számol be az eseményről Beniczky Gáspár, a fejedelem titkára.

A szentmiklósi kastély adott otthont egy rövid ideig Petrőczy Kata Szidóniának, a jeles költőnőnek, aki 1708-ban Husztról a közelgő ellenség híre elől menekült ide leányaival. Csöndre, pihenésre vágyott beteg lelke és teste, s itt találta meg még az év októberében az örök nyugodalmat. Augusztus végén még visszavágyott Husztra, de a közel négy esztendeig tartó betegsége, sűrűn megismétlődő rohama végképp ágyhoz szorította. Innen út már nem volt más előtte, mint amely az örök dicsőségű halhatatlanságba vezetett. Sokan tévesen úgy tudják, hogy Huszton halt meg a magyar irodalom első kiemelkedő költőnője. A huszti református templomban helyezték végső nyugalomra, ideiglenes temetésére 1708. december 23-án, végleges sírba tételére pedig 1709. május 26-án került sor, sírja azonban nem maradt fenn korunkig.

A szentmiklósi várkastélyban töltötte II. Rákóczi Ferenc a száműzetésbe vonulása előtti éjszakát, 1711. február 18-át is.

Ungvár várkastélya, amelyet Bercsényi Miklós első házasságával szerzett meg, inkább volt a „műzsák lakhelye” mint igazi erődítmény. Igaz, hogy az új tulajdonos a kor szellemében alaposan megerősítette, azonban egy jelentősebb ostromnak nem tudott volna ellenállni. Miután letartóztatása elől Bercsényi Lengyelországba menekült, s a „*királyi fiscus számára az unghvári uradalmat és várat lefoglalván, az utóbbi szobáról szobára bejárta, s az ott lelt bútorokat stb. tüzetesen összeírta*” a királyi kamarai bizottság az alábbi értékeket találta: „*az unghvári paloták és termek mind tele valának válogatott képekkel, oly annyira, hogy nemcsak a várúr s neje lakosztályai ékeskedtek becses olaj- és vízfestményekkel, – de még a várnagy lakására és a kerti pavillonokba is nevezetes olajfestmények jutottak; úgy, hogy az Ungvárott létezett olaj- s vízfestményű képek és rézmetszetek száma, az említett lajstrom tanúsága szerint 6 – 700-ra tehető.*”

A tükörsima márványból vagy ében- és palizanderfából készült, aranyozott lábú asztalokat nehéz bársony, vagy egyéb drága kelméjű takarók boríták, dús aranyhímzésekkel és középiitt a gr. Bercsényi s gr. Rechberg, a gr. Forgách és gr. Rechberg, gr. Bercsényi és gr. Homonnay, vagy a gr. Bercsényi és gr. Csáky- czémerekkel. Mindenütt fény és elegancia. A grófné termeiben férjének és némely kedves rokonának, péld. gr. Erdődy Erzsébet képei, továbbá mythologiai képek: Acteon Diánával, Orpheus a műzsákkal; ismét egy más Diána; a bibliából: a kis Mózes, Pharao leányával; Mária s a gyermek Jézus és Szt. József képei együitt; Szt. István király, Szt. Miklós, Szt. Krisztina, Szt. Móríc képei; továbbá I. József, akkori király és Amália királyné, úgy a négy évszaktot ábrázoló négy művészi festmény. A pompás asztalok mellett aranyozott ékszerartók, csillárok, kargyertyartók, aranykeretű velencei tükrök, selyemkárpitok és függönyök. Elefántcsonttal kirakott ébenfa-almáriumok florenczi mozaik-képekkel s dús aranyozással; kis kerek játékasztalok, ismét elefántcsont és ébenfával kirakott sakk- és ostáblákkal, koczketekkel¹², stb.

A felvidéki sikereket követően 1703 augusztusában a fejedelem Perényi Farkast, mint az „*Méltóságos Fejedelem felső vadászai Rákóczi Ferencz ... Ungvár alatt lévő hadainak Directora*”-t¹³ küldte hadakkal Ungvár alá 1703 augusztusában, azzal, hogy a várban lévő labanc sereget a megadásra és az elvonulásra felszólítsa: „*Bercsényi Miklós Uram eő Maga Isteni félelemtől s keresztýén magyarságátul indítatva engemet küldött ide, s-énáltalam kéreti s-istehére lelkére kínszeriti Kegyeteket, ne fogyattassa el maga életét, ne prédáitassa fel jószágát, ne juttassa árvaságra s koldusságra Feleségeit, gyermekeit, adja fel magát jószágosint, vegyen példát azokrul, kik már jószágosint felatták magokat, senkinek semmi karja nem lótt, egy haja szállá el nem esett, jószágában ben maradott, azokrulis penigh tanullynon, kik keménykedvén, mint jártak.*”

Ung vármegye közgyűléseinek egy részét az ungvári várból datálta, úgy látszik, hogy a nemesség jelentős része itt húzta meg magát a vészterhes időkben. A kuruc ostromlók mellett megjelentek az Ung völgyében élő szegénylegények is. 1703. szeptember 17-én a nagybereznai ruszin Beca Iván az Ung völgyében toborzott „gubás hada” elfoglalta Ungvár városát, és félévi ostrom után, 1704. március 16-án a várat is bevette. Pálóczi Horváth György ezt írta naplójába: „*Ugyanezen esztendőben (1704) die 17 martii Svetlik Ferenc ungvári német commendáns Ungvár várát nagy hosszas disputatio után, minthogy már Munkács várát feladták vaía, látván, hogy az... munkácsi német ezen megyén el, feladta jó capitulatio mellett Ung várát*”¹⁴.

Rákóczi Ferenc szívesen tartózkodott az ungvári várban, gyakran fogadta itt külföldi követeit. Beniczky Gáspár, Rákóczi titkárának a naplója eleven részletességgel örökítette meg Rákóczi ungvári napjait.

A fejedelem emlékirataiból tudjuk, hogy milyen szomorú emlékei is fűződnek ehhez a tájhoz az 1710. esztendőből:

„*Soha életemben még nem fogott el olyan eleven szánalom, mint Patakról Ungvárig tartó másfél napi utamon. November hava volt a földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkoztam melyeken alsó-magyarországi, azaz Vágon túli nemesek és tisztek feleségei menekültek az ellenség elől. Könnyekkel szemükben bizonyították nekem férjük hűségét és ragaszkodását. Szállást és ellátást kértek tőlem. A sárban és a félig megfagyott latyakban összetört és megrekedt szekereken hidegtől átjárt kisgyermekeik sírtak. Helyzetük meghatott, megtettem, amit tehettem, de mindez nem volt képes enyhíteni pillanatnyi helyzetükön, sem biztosítani jövőjüket. Nem sokáig tartózkodtam Ungvárt, hanem átmentem Munkácsra...*”¹⁵

Emlékirataiból megtudhatjuk, miként vívta Munkács főutcáján szabadságharcának első véres küzdelmét. Két héttel azután, hogy a kurucok élére állt – 1703. június 28-án – rátörték a városra a császári vasasok, hogy elfogják. Rákóczinak csak éppen annyi ideje maradt, hogy talpasait udvarházának sö-

vénykerítése meg a piaci bódék mögött védelemre felállítsa, azután lóra patanjon, s maroknyi csapatával a hegyekbe meneküljön.

Rákóczi innen védte édes hazáját, amíg csak lehetett, s amikor nem folytathatta tovább a harcot, 1711. február 18-án Munkácsról indult el örökös számkivettségére.

Ennek a vidéknek a népe még Károlyi elpártolása után is hű maradt a fejedelemhez: „*Ezután már csak Munkács és Ungvár vára maradt hű hozzám. Az elsőt testőrségem tartotta védelem alatt báró Sennyei Istvánnak, a szövetség kancellárjának főparancsnoksága alatt. Ő egykor rendíthetetlen katona volt, most azonban a köszvény akadályozta minden testi mozgásban. Mivel szíve és lelke mégis az ügy és a nemzet szabadságának szolgálatára szegődött, nem haboztam rábízni a vár védelmét, s ő sok esküvel meg is ígérte, hogy dicsőséges sírhelyet fog szerezni benne. Másrészt azonban a szabályos körülzárásnak és a heves megostromlás szándékának egyáltalán nem fenyegetett veszélye, ugyanis a mező közepén kimagasló sziklára épült, és mindenünnen árkokkal övezett vár elhelyezkedése miatt magát a hegyet egy másik, a hadviselés szabályainak megfelelően épített erőd övezte, mely elzárta a hegyre vezető utat, a hegy pedig a mélyebben fekvő erőd bejáratát. Ezenkívül nem volt hiány ágyúban és másban sem, ami szükséges a lankadatlan védekezéshez. A németeknek viszont hiányzott a vár megtámadásához szükséges gyalogságuk, hiányoztak az ágyúk, melyek közül még ha egyik sem hiányzott volna, maga az évszak tette volna kivihetetlenné a támadást. Az erődöt körülvevő mezősséget ugyanis oly sűrű, mocsaras és hegyi patakoktól átszelt erdő övezte hosszú úton és sok mérföldnyi távolságban (s e mezőhöz néhány napi sáros és szennyes úton lehetett elérkezni), hogy a nagyobb ágyúk és a hadsereg fölszerelésének szállításához csupán a nyári időszak és az is csak a rendkívüli időjárás okozta szárazságban szolgáltatott alkalmat. A hegyek ugyanis, melyek csaknem egyórányi távolságban emelkedtek, s körülzárták a vár félköríves alakját, és egész Lengyelországig csaknem háromnapi járás távolságra terjednek ki, minden időben járhatatlanok a löfegyverek és háborús fölszerelések számára. Ily sok és ily hatalmas védelme volt ennek a várnak, melyet én az egész éven át tartó védekezés érdekében minden kívánatos eszközzel fölszereltem. Itt tartózkodott Károlyi felesége is egész családjával és minden csomagijával az én ellenőrzésem alatt. Mivel azonban mind róla, mind én rólam másképpen rendeltetett a te ítéleteid határozatában, jogosan történt minden másként, mint ahogyan én akartam¹⁶” – írta Vallomásaiban Rákóczi a szabadságharc befejeződéséről.*

A vár feladása után sem hosszú időre hátrált meg a kurucmozgalom, mivel 1703-ban már újabb csatározásokra került sor. 1703 júniusának elején még a szatmári főispán katonáival rátámadt a kuruc legényekre. A kuruc csapat szétszéledt az erdőben, de később összeverődve Esze Tamással az élen folytatták útjukat, és június derekán végre a Vereckei-hágónál találkoztak Rákóczi Ferencsel. A rosszul

felfegyverzett, de annál lelkesebb kuruclegényeket a fejedelem itt, a Latorca völgyében tanította meg a hadviselés legegyszerűbb szabályaira. Az idő sürgetése miatt a gyakorlatozás élesbe fordult. 1703. június 26-án birtokukba vették Munkács városát és a Rákóczi-birtok fő udvarházát, a Fejér-házat. A Nagyságos Fejedelem Munkácsra hadba szólító felhívást tett közzé. A császári Montecuccoli-ezred, amely korábban eltávozott Munkácsról, visszafordult és felvette a harcot a felkelőkkel. Június 28-án a fejedelem féltve gyengén felszerelt, harci tapasztalattal még egyáltalán nem rendelkező csapatát, heves harcok árán, saját testi épségének kockáztatásával a biztos menedéket nyújtó hegyekbe vonta vissza csapatát.

1704 februárjában Rákóczi kurucok ostrommal vették be a munkácsi várat. A következő években Demoiseux, francia hadmérnök a fejedelem felkérésére korszerűsítette a vár védrendszerét. A falak és a bástyák jelenlegi architektúrája is ebből az időből való. Ez a vár volt a szabadságharc és egyben Rákóczi utolsó támasza. 1711 februárjában Rákóczi Ferenc innen indult el, hogy szövetségeseivel, I. Péter orosz cárral személyesen tárgyaljon. Az 1711. május 1-jei majtényi fegyverletétel után több mint két és fél hónappal, július 23-án került a vár császári kézbe.

IRODALOMJEGYZÉK:

Váradi-Sternberg János. Századok öröksége. Gondolat Kiadó–Kárpáti Kiadó, Budapest–Uzsgorod, 1981.

Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája, I–III. Ungvár, 1881–1882.

Sas Andor: Munkács város múltjából, Munkács, 1928.

Szilágyi István: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Bp., 1876.

Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák (Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs) Ungvár–Bp., 1992.

Ungvár és Ung vármegye. Ungvár és Ung vármegye közsései. Szerk. Csík-vári Antal. Kiadja a Vármegyei Szociográfia Kiadóhivatala. Bp., 1940.

Pap József: Adalékok Máramaros vármegye történetéhez. Máramarossziget, 1909

JEGYZETEK:

¹ Keresztyén Balázs. Mátyás király históriája. Kárpátaljai Magyar Kalendárium 2008., Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2008, 9. old.

² Keresztyén Balázs. Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1993, 181. old.

³ Zubánics László. Perli-e még ezt a hont más? Ezer évig nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti Tanulmányok, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2010, 92. old.

⁴ S. Benedek András. A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993, 48. old.

⁵ Ozsváth Lajos. Királyháza korok váltóin (Emlékfoszlányok a legrégebbi időktől 1945-ig). Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1995, 18. old.

⁶ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai : 1660-1664. Budapest : MTA, 1904. 93-94. old.

⁷ Zubánics László. Tájba írt történelem. Intermix Kiadó. Budapest-Ungvár, 2011., 28. old.

⁸ Józán Lajos. A megmaradás szilárd oszlopa. Templomerőd Máramaros kapujában. Kárpáti Igaz Szó, 2005. május 26.

⁹ Dolhay (V.) György valamiként belekeveredett valamilyen főbenjáró ügybe, ebből szabadulandó egyezséget kötött Teleki Mihály erdélyi kancellárral, hogy halála után reá és családjára hagyja a Dolhay-uradalmakat. Bár az egyezséget Apaffy Mihály erdélyi fejedelem és I. Lipót császár is megerősítette, maga Dolhay György kezdett pert Teleki özvegye, Veér Judit ellen a rá nézve sérelmes egyezés miatt. Dolhay kétszer is nősült: első felesége Szuhay Erzsébet, második csebi Pogány Krisztina volt. Második házasságából egyetlen leány, Borbála született. Dolhay György 1708 elején halt el, a huszti református templom sírboltjában temették el. Özvegye báró Perényi Imréhez ment férjhez, akit II. Rákóczi Ferenc fejedelem kinevezett a kis Dolhay Borbála gyámjává. A kis örökös mindössze egy évvel élte túl apját. Halálával a családi sírbolton, mint magvaszakadt famíliáét, lefelé fordították a Dolhay család évszázados címerpajzsát. //Zubánics László. Perli-e még ezt a hont más? Ezer évig nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti Tanulmányok Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2010, 102. old.

¹⁰ Emődi Tamás. A beregszentmiklós Telegdy-Rákóczi kastély. Korunk, 2005 december. (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2005&honap=12&cikk=8043>)

¹¹ Lehoczky Tivadar. Egy hajdani fejedelmi lak Munkácson. Vasárnapi Újság, Pest, 1873. szeptember 28., 463-464. old.

¹² Thaly Kálmán: Unghvár Bercsényi korában [Ungvár in Bercsényi's time] = Magyarország és a Nagyvilág 1867. 48. sz.

¹³ Váradi-Sternberg János. Századok öröksége. Gondolat Kiadó–Kárpáti Kiadó, Budapest-Uzgorod, 1981. 132. old.

¹⁴ Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum. XXXIV. 252 old. Csatáry György. Ung megyei közgyűlések anno 1700–1706. KMKSZ – Ungvár, 2008.,

¹⁵ II. Rákóczi Ferenc. Emlékiratok. Mercator Kiadó, 2006, 38. old.

¹⁶ II. Rákóczi Ferenc. Emlékiratok. Mercator Kiadó, 2006, 43. old.

DUPKA GYÖRGY

„ŐRTÜZEKET FOGUNK GYÚJTANI A HEGYEKEN...”

SZÁZTÍZ ÉVVEL EZELŐTT GYILKOLTÁK MEG EGÁN EDÉT,
A RUSZINOK JÓTEVŐJÉT

„Őrtüzeket fogunk gyűjtani a hegyeken és fáklyákkal fogunk bevilágítani a hegyek közé szoruló legszűkebb, legsötétebb völgyekbe. Azért fogjunk össze ezen nemes cél megvalósítására, melytől százazreknek sorsa függ. Fogjunk össze, hogy a magyar glóbus ezen legsötétebb Afrikájában európai viszonyokat teremtsünk és hogy Magyarország hegyvidéki részeit valóban magyarrá tegyük!”¹ – ezeket a gondolatokat Egán Ede magyar kormánybiztos 1897-ben fogalmazta meg, amikor Darányi Ignác földművelésügyi miniszter felkérésére vállalta a *hegyvidéki akció* vezetését az Erdős-Kárpátokban.



Ki volt ő? Elismert mezőgazdasági szakember, gazdálkodó, aki 1890-től nemesi előnévvel, *Borostyánkői Egán Ede* néven szerepel a hivatalos iratokban. 1851. július 3-án született Csáktornyán. Édesapja, Edward Egan Írországból menekült Magyarországra, ahol különböző uradalmak jószágigazgatójaként dolgozott sikeresen, majd 1865-ben Batthyány Gusztávtól megvásárolta a Vas megyei borostyánkői uradalmat. Középiskolai tanulmányai elvégzése után Egán Ede két éven át egy szászországi birtokon gyakoromkoskodott. A bécsi mezőgazdasági főiskolán és a halleini egyetemen tanult. Több német-, cseh- és magyarországi gazdaságban – köztük apja borostyánkői uradalmában – tevékenykedett. 1883-tól a saját kezdeményezésére szervezett Országos Tejgazdasági Felügyelőség vezetőjeként elősegítette a magyarországi tejgazda-

ság és sajtóipar fellendülését. 1890-ben megnősült. A havasi tejgazdaságok rendszerének kiépítésével kapcsolatosan több dolgozata² jelent meg, amelyekre magas szakmai körök is felfigyeltek.

A Firczak Gyula munkácsi görög katolikus püspök által szorgalmazott gazdasági-társadalmi segélytervet felkarolva a földművelésügyi minisztérium 1897-ben akciót indított a ruszin nép szociális nyomorúságának enyhítésére. Az akció kormánybiztosaként Egán Ede lelkiismerete és mély tudása szerint élete kioltásáig tette a dolgát a ruszinok gazdasági felemelkedéséért, akiket igyekezett kiszabadítani a zsidóság (kazárok³) uzsorakamat-hálójából. Ebben az időben a Galíciából kárpátaljai hegyvidéki falvakba beszivárgó, a ruszin családokra rátelepedő kazárok körmönfont eszközökkel semmizték ki, csapták be és döntötték rabszolgasorba a helyi lakosság túlnyomó többségét. A lelketlen kocsmárosok, uzsorások elől menekülve, a jobb megélhetés reményében több százezren Amerikába „tántorogtak ki”.

A felkészült és elkötelezett közgazdász igen nagy ambícióval látott munkához. Kísérleti telepét a Bereg megyei Szolyvai járásban alakította ki, ebben a térségben indította el a hegyvidéki akciót, amelyről Bartha Miklós⁴ politikus és író *Kazárföldön*⁵ címmel szociográfiai könyvet írt. Munkájának központi hőse Egán Ede, aki az elnyomott ruszinok és a kizsákmányoló kazár uzsorások földjén „*rálépett arra a tövises útra, melyen a jó hazafiak szoktak járni. Edzett lélekkel túri a méltatlan gáncsolódást. Űzi, hajtja egy történelmi feladat s természetesnek tartja, hogy az úttörés akadályokkal jár.*”⁶ Szócs Zoltán szerint „*ez az első nemzeti szociográfia, alapmű, továbbá történelemkönyv, hiszen amit felvázol, a nemzet sorsának korszakos fordulója, de mindemellett líra is, mert valódi emberek, nevesíthető sorsok, megélt tragédiák summázatos foglalata*”. A Bartha-kötet előszóírója azt is kiemeli, hogy az erdélyi író *Kazárföldön* című tárcasorozatát 1901. január 1-én kezdte el közölni az *Ellenzékben*, majd ugyanezen év végén könyv alakban is kiadta. Életrajzírója, a kortárs Sebesi Samu így látta mindezt: „*A stílusművészet megvesztegető bájával írt könyv tüzetesen ismerteti azt a hegyvidéki akciót, amelyet a magyar földművelési kormány a rutének megmentése érdekében indított, és a Kárpátok bércei közt lakó összes népek javára folytatott. (...) Ellenségei behatódó bíráló nélkül ráfogták, hogy (a Kazárföldön) antiszemita irányzattal íratott. Ennek az állításnak csak annyiban van némi alapja, hogy Bartha az élőködés céljából bevándorolt idegen zsidónak testi és lelki szennyét olyan elementáris erővel festette meg, hogy a magyar zsidók is megdöbbenek fajuk rütségének hűséges rajzától. Az elfogulatlan és intelligens zsidóság azonban nem látta benne az antiszemita tendenciát.*”⁷

Egán Ede sokrétű tevékenységi köréről, sikereiről és kudarcairól, az utókor emlékeztetőül Botlik József írt részletező, alapos elemző tanulmányt; napja-

inkban is ez a munka tartalmazza a legnagyobb adatanyagot, amely feldolgozza az ide vonatkozó levéltári forrásokat és a szakirodalmat is.⁸

Egán Ede két hegyvidéki kirendeltségi irodát nyitott: az egyiket Szolyván, a másikat Munkácson. A program célja nem csak a ruszinság pénzügyi segítése volt, hanem a feltételek megteremtése ahhoz, hogy meg tudjanak élni a saját lakóhelyükön. Számos eredményes módszert sikerült kidolgoznia. Állami pénzen hatalmas földterületeket bérelt (elsősorban a Schönborn-uradalomtól), s azokat jutányos áron bérbe adta a ruszinoknak. Megtanította őket a hegyi legeltetés technikájára, s erre alkalmas állatállományt importált Svájc-ból. Számos tejjgazdaság is alakult. Hitelszövetkezeteket hozott létre, ahol a ruszinok térítésmentesen vagy nagyon alacsony kamattal juthattak kölcsönhöz. Mindez csak néhány kiragadott példa a sikeres programból, amely a hegyvidékeken kívül Bereg megye számos más vidékére is áterjedt.

Egán Ede és programja a magyar országgyűlés liberális köreinek állandó célpontja volt, a politikai támadásokon kívül számos életveszélyes fenyegetést is kapott, ezek azonban nem tántorították el munkájától. A korabeli liberális sajtóban „376 hírlapi közlemény jelent meg Egán Ede ellen.”⁹ Az ír származású, de magyar hazafiról egyes újságcikkeiben¹⁰ Ady is elítélően nyilatkozott, véleménye csak Egán Ede halálakor változott megbecsülésé¹¹. *Egán* című versében így fogalmazta meg elévülhetetlen érdemeit: „*Egán úr vétkezett talán, / Ha majd Darányi asztalán / Lesz, mit beszélt, a dikció – / Igaz a vád vagy fikció: / Megválík az... / De szentigaz, / Hogy most ezerszer izgatóbb / A búrok sorsa, mint a tót / Avagy ruthén kenyere. / Valljuk be: így vagyunk vele. / Már kedvessé tevé magát, / Ki annyit mond, hogy búr-barát / S tudjuk – minden lap ígyen ír –, / Hogy búr-barát ma minden ír. / Dublinba' mind / Mámorba ring / Szegény vagy úr, / Ha győz a búr – / S ez érdem % mindenek fölött... / –Kérem: Egán úr ír-szülött!...*”¹²

Hol és hogyan halt meg Egán Ede?

1901. szeptember 20-án bekövetkezett halálának helyszínéként a különböző lexikonok tévesen Szerednyét¹³ tüntetik fel. Ennek ellentmond az a tény, hogy nem Munkács, hanem Ungvár felől érkezett, és az sem felel meg a valóságnak, hogy balesetben vesztette életét. Hitelesebb S. Benedek András művelődéstörténész tömör megállapítása, hogy „*Egán Edét Láz község közelében meggyilkolták.*”¹⁴

Ki és mi okozta Egán Ede halálát? Annak körülményeiről a megyei és a fővárosi lapokban számos ellentmondás, találgatás, félremagyarázás jelent meg. Bizonyos körök befolyásolták a hivatalos vizsgálóbizottság munkáját és zárójelentését is. Ma már egyértelmű, hogy a haláleset körülményeinek a vizsgálatát felületesen végezték el. A rejtélyes esetet a sajtó és közvélemény hónapokig vitatta, és ez a folyamat ma sem zárult le.